

MAHALLA DARAJASIDA BARQAROR ARXITEKTURA TIZIMINI
SHAKLLANTIRISH

Axmedova F. M.

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti

“Muhandislik va Kompyuter grafika” kafedrasi o’qtuvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada mahalla darajasida barqaror arxitektura tizimini shakllantirishning asosiy tamoyillari, bosqichlari va amaliy yechimlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda urbanizatsiya jarayonining mahalla hududlariga ta’siri, ekologik barqarorlik talablari, energiya samaradorligi, yashil hududlarni ko’paytirish hamda ijtimoiy infratuzilma barqaror rivojlanish uchun qanday rol o’ynashi yoritilgan. Shuningdek, aholi ehtiyojlariga mos, ekologik toza, iqtisodiy jihatdan tejamkor va uzoq muddatli rivojlanishga xizmat qiluvchi barqaror arxitektura tizimini yaratish bo’yicha konseptual takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so’zlar: *Badgir, quyosh panellari, sun’iy (sintetik), mazmuniy (substantive), jarayonli (procedural), mahalla ramzlari (landmarklar).*

Barqaror mahalla yaratishda e’tiborga olinishi kerak bo’lgan ko’p jihatlar mavjud. Umuman olganda, yashil hududlarni ko’paytirish faqatgina atrofni ko’proq toza havo bilan ta’minlash emas, estetik muhit yaratish uchun hamdir. Iloji boricha transport vositalarini mahalla hududlariga kirishini cheklash kerak va ular uchun mahallaning boshida alohida to’xtash joyi (avtoturargoh) tashkil etilishi lozim. Ikkinchidan, uylarning tom qismlariga shamol yo’naltirgichlar (badgir) o’rnatish tavsiya etiladi.

Bu, o’z navbatida, xonalar ichidagi salqinlikni saqlab qoladi va konditsionerlardan foydalanish ehtiyojini kamaytiradi. Quyosh panellari yana bir muhim jihatdir. Ular quyosh nuridan kerakli energiyani oladi va uyni zaxira energiya manbai bilan ta’minlaydi. Barqaror rivojlanishga erishish uchun hozirgi va kelajak avlodlar manfaatlarini hisobga olgan strategiyalar zarur. Ushbu nuqtai nazarga ko’ra, barqaror rivojlanish quyidagi ikki talablarga javob berishi kerak. Eng avvalo, insoniyat kelajak avlod uchun zarur bo’lgan resurslarni asrab-avaylashi lozim. Ikkinchidan, barqaror va farovon jamiyatni rivojlantirish uchun izchil hamda faol jamoaviy tashabbuslar zarur. Ushbu talablar, cheklangan tabiiy resurslarga e’tibor qaratadigan “qattiq” va “yumshoq” barqarorlik strategiyasi modellarini qabul qilishga olib keldi.

Yumshoq barqarorlik strategiyasi modeli tabiiy resurslar o’rniga sun’iy (sintetik) resurslardan foydalanishni taklif qiladi. **Qattiq barqarorlik strategiyasi** modeli esa imkon qadar ko’proq tabiiy resurslarni saqlab qolishni maqsad qiladi. Barqaror rivojlanish amaliyotlarining aksariyati esa qattiq va yumshoq barqarorlik tamoyillarini xavf ostiga

qo'yadigan taktik yondashuvlardan foydalanadi. Inson yashash joylarini kengaytirish uchun tabiiy resurslarning o'rnini sun'iy resurslar bilan to'ldirish zarur bo'ladi; biroq ayrim tabiiy resurslarni himoya qilishga qaratilgan rivojlanish strategiyalari ham ko'pincha yumshoq va qattiq barqarorlikning muvozanatini buzadi.

Bundan tashqari, strategik maqsadlarga asoslanib, barqaror rivojlanishning **mazmuniy (substantive)** va **jarayonli (procedural)** modellari farqlanadi. Rivojlanish jarayonining boshidayoq aniq rejalashtirish maqsadlarini belgilash **mazmuniy barqaror rivojlanishni** rag'batlantiradi. Boshqa tomondan, **jarayonli barqaror rivojlanish** aniq maqsadlarni ko'zlamagan holda, har bir holatga moslashgan tarzda amalga oshiriladi. Mazmuniy barqaror rivojlanish maqsadlari aniq belgilangan bo'lib, ularning amalga oshirish sur'ati tezroq bo'ladi. Biroq, maqsadlarni amalga oshirish bosqichida bu model turli sharoitlarga moslashuvchanlikni yo'qotadi. Qolaversa, bu holat ko'pincha ijodkorlikdan yiroq, qat'iy qoidalar bilan cheklangan tizimlar natijasida yuzaga keladi. Jarayonli barqaror rivojlanish esa, dastlab aniq maqsad belgilanmaganligi sababli, mavjud vaziyatdagi muammolarni hal etishga yo'naltirilgan bo'ladi. Mazmuniy va jarayonli barqaror rivojlanish o'rtasidagi asosiy farq shundaki, jarayonli rivojlanish jamiyatni boshqarish va nazorat qilish orqali oldindan belgilangan natijaga erishish mumkin emas, degan taxminga asoslanadi.

Bundan tashqari, jarayonli barqaror rivojlanish aniq maqsadlarga erishishga emas, balki jamiyatda barqarorlik haqidagi ijobiy ijtimoiy qarashni shakllantirishga qaratilgan. Shu bois, jarayonli barqaror rivojlanishning asosiy maqsadi — rivojlanish jarayonining turli tarkibiy qismlari o'rtasida samarali hamkorlikni ta'minlaydigan strategiya va taktikalarni ishlab chiqishdir. Agar bu strategik barqaror rivojlanish modeli barqaror rivojlanish vositasi sifatida qo'llanilsa, uning maqsadi **barqarorlik g'oyalari** orqali belgilanadi.

Barqarorlik — bu ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik jihatlarni o'z ichiga olgan tushunchadir. Insonlar ekotizimning bir qismi bo'lganliklari sababli va kelajak avlodlar uchun yashash muhitini saqlab qolishlari zarur bo'lgani uchun, barqarorlik avvalo **muhim ekologik omil** hisoblanadi. Shuningdek, insonlar iqtisodiy faoliyatning ham subyekti, ham muhitning bir qismi bo'lganliklari bois, barqarorlik **iqtisodiy nuqtai nazardan** ham katta ahamiyatga ega.

Nihoyat, **ijtimoiy nuqtai nazardan**, barqarorlik inson sivilizatsiyasining ajralmas qismi hisoblanadi, chunki odamlar hayoti turli subyektlar o'rtasidagi **ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlar** orqali kechadi. Barqaror rivojlanishning maqsadiga faqat shu **uchta barqarorlik ustuni** — ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy omillar — o'zaro muvozanatda bo'lgan taqdirdagina erishish mumkin. Ushbu tadqiqotda ham aynan shu uchta barqarorlik ustunidan foydalanilib, **barqaror mahalla (yashash joyi)** konsepsiyasi ishlab chiqildi. Mahalla — bu yirik shahar tizimining bir bo'lagi bo'lib, u mahalliy aholi va tashrif buyuruvchilar tomonidan turlicha qabul qilinadi. Mahalla asosan turar

joylardan hamda turli jamoat va xususiy xizmat obyektlaridan iborat bo'lib, uning asosiy maqsadi — **yashash uchun qulay joy yaratishdir**. Mahallani to'liq shakllantirish uchun ayrim zarur qulayliklar quyidagicha joriy etiladi:

Birinchidan, jismoniy nuqtai nazardan infratuzilma va inshootlar quriladi.

Binolar nuqtai nazaridan, turar joylar asosiy vakil sifatida xizmat qiladi, shahar infratuzilmasiga esa aloqa tarmoqlari, energiya va suv ta'minoti tizimlari, shuningdek, bog'lar va yo'llar kabi haqiqiy shahar maydonlari kiradi. Katta hajmdagi jamoat binolari mahallanining o'ziga xos ramziy belgisi sifatida barpo etiladi va ular joylashadigan hududning mavjud sharoiti chuqur o'rganilgach quriladi. Bu keng jamoat joylari mahalla obro'sini oshirishi ham, ayrim holatlarda uni pasaytirishi ham mumkin — bu bir qancha omillarga bog'liq.

Ikkinchidan, ijtimoiy va iqtisodiy nuqtai nazardan, dastur ishtirokchilari bilan tashqi kishilar o'rtasida turli shakldagi o'zaro munosabatlar mavjud bo'ladi. Do'konlar, maktablar, kafelar va sport zallari — bu mahalliy aholi va tashrif buyuruvchilar doimiy yoki vaqti-vaqti bilan muloqot qiladigan joylardir. Ana shu jarayon davomida **mahalla ijtimoiy madaniyati** shakllanadi. Ijtimoiy madaniyat — bu insonlar o'rtasidagi muloqotni kuchaytiruvchi, shahar hayotining ajralmas, moddiy bo'lmagan elementi bo'lib, mahallalarning barqarorligiga hissa qo'shadi.

Uchinchidan, ramziy nuqtai nazardan, mahallaning o'ziga xosligini ifodalovchi joylar yaratiladi. Bunday joylar tabiiy hamda sun'iy bo'lishi mumkin. Masalan, keng yashil maydonlar, maydonchalar, savdo markazlari yoki jamoat transporti bekatlari kabi sun'iy joylar — ularning barchasi aholining kundalik hayotida foydalanadigan ramziy joylardir.

Bunday joylar **“mahalla ramzlari”** (landmarklar) sifatida tanilib, hududning o'ziga xosligini aks ettiradi. Ko'p hollarda, turli qulayliklarga ega bo'lgan mahallalar shahar makonining mavjud fazoviy tuzilishlariga asoslanib quriladi. Mahalla **tarixiy shahar tuzilmasi** va **mavjud joylashuv holatini** hisobga olgan holda qurilgan. Aniqroq aytganda, XIX asrda **aholining tez o'sishi** va **texnologik taraqqiyot** shaharlarning kengayishiga sabab bo'lgan. Natijada, vaqt o'tishi bilan mahallalar bir xil tipdagi binolardan iborat shahar hududlariga aylangan. Bunga misol qilib, **XIX asr o'rtalarida qurilgan yirik Yevropa shaharlarini** keltirish mumkin. Shaharlar turli yo'llar va boshqa **chegaralovchi elementlar** orqali bir-biridan ajratilgan mahallalardan tashkil topgan. XX asr davomida esa aniq chegaralarga ega bo'lgan mahallalar **cheksiz tarzda kengayib, panjara (grid)** shaklidagi shahar makonlariga aylanish tendensiyasini ko'rsatgan. **Osiyo va AQShdagi yirik shaharlarda** esa mahalla chegaralari ko'proq aholi o'rtasidagi **ijtimoiy aloqalarni** mustahkamlashga qaratilgan bo'lib, **fizik jihatdan ajratilgan hududlardan ko'ra ijtimoiy yaqinlik** ustuvor hisoblangan.

1. Abdullayev R., *Shaharsozlik va ekologik muhit*. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti, 2019.
2. Jo‘rayev S., *Mahalliy boshqaruv va hududiy rejalashtirish*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
3. Kibert, C. *Sustainable Construction: Green Building Design and Delivery*. – Wiley, 2021.
4. UN-Habitat. *Sustainable Neighbourhood Planning Guidelines*. – United Nations, 2020.
5. Steiner, F. *The Living Landscape: An Ecological Approach to Landscape Planning*. – Island Press, 2016.